

Goed

de Bijbel over landbouw

Boeren

Judith Westerink

Goed Boeren de Bijbel over landbouw

Judith Westerink

juni 2021

Judith Westerink is senior onderzoeker Landscape Governance bij Wageningen Environmental Research, fractievoelger in de Gelderse ChristenUnie fractie en een van de initiatiefnemers van het netwerk Bijbel en Landbouw. Deze studie is uitgegeven in samenwerking met A Rocha Nederland (www.arocha.nl/)

creativecommons.nl/uitleg

Foto's: Bendiks Westerink

Vormgeving: Studio Zint

Inhoud

Hoofdstuk 1:

Inleiding	5
Waarom dit boekje?	5
Voor boeren en burgers	5
Netwerk Bijbel en Landbouw	5
Gebruiksaanwijzing	5

Hoofdstuk 2:

De Bijbel over landbouw	7
Uitgangspunten voor het toepassen van de Bijbel op leven en werken	7
Bijbel en wetenschap	7

Hoofdstuk 3:

Het grote verhaal van God en de wereld	11
Gods verbond met de aarde	11
Gods verbond met Israël	11
Het nieuwe verbond	12
Alles wordt nieuw	13

Hoofdstuk 4:

Wie is de mens?	17
De mens als scheppsel en heerser over de schepping	17
De boer als Goddelijke uitvinding	17
Rust als basis en belofte	18
Afhankelijkheid als gegeven	19

Hoofdstuk 5:

De aarde en haar volheid	23
Leve de (bio-)diversiteit!	23
Recht doen aan de bodem	24
Leven met vee	24

Hoofdstuk 6:

Een goed leven voor de boer en zijn omgeving	27
Grondbezit	27
Rijkdom en armoede	27
Arbeid en loon	27
Voedsel	28
Feest	28

Hoofdstuk 7:

Waarde(n) van de landbouw (epiloog)	31
Aanbevolen literatuur	32

Hoofdstuk 1

Inleiding

Waarom dit boekje?

De landbouw staat volop in de maatschappelijke schijnwerpers. Landbouw gaat over voedsel, dierenwelzijn, biodiversiteit, bodem, landschap, milieu, het voortbestaan van (familie-)bedrijven, persoonlijke dromen en sociale verbanden. Het is daarom niet mogelijk en niet wenselijk om een waardenvrije discussie te voeren over landbouw. Integendeel: het is van groot belang om het te hebben over wat echt belangrijk voor ons is. In de landbouw gaat het ergens over.

Christenen putten voor hun wereldbeeld, hun waarden en keuzes in hun dagelijks leven uit een bijzondere bron van wijsheid en inspiratie. Zij hebben de Bijbel, hun geloof en de Heilige Geest die Jezus laat zien als Schepper, Verlosser en Hersteller. Toch komt de Bijbel niet vaak ter sprake in gesprekken over landbouw. Landbouw is zelden een thema voor preken of Bijbelstudie. Mijns inziens is het daarvoor de hoogste tijd. Landbouw gaat immers ten diepste over onze relatie met de Schepper. De huidige discussies over landbouw vragen om bezinning op wat die relatie inhoudt en op onze eigen plaats daarin. Tegelijkertijd hebben wij de opdracht om zijn getuigen te zijn in de wereld. Wat betekent dat voor onze praktijk van boeren, van kopen en van eten?

Voor boeren en burgers

Dit boekje is bedoeld voor boeren en voor burgers. Boeren zijn niet de enigen die keuzes maken en verantwoordelijkheid dragen met betrekking tot landbouw. Dat geldt ook voor toeleveranciers, verwerkers, bankiers, bakkers, koks, ambtenaren en consumenten. 'Niet iedereen is boer, maar

iedereen eet' (Schippers, 2016). Landbouw gaat over ons allemaal.

Netwerk Bijbel en Landbouw

Belangrijke inspiratiebron voor dit boekje is het netwerk Bijbel en Landbouw. Dit zijn christenen met een band met de landbouw vanuit interesse of beroep, waaronder boeren, wetenschappers, ambtenaren en natuurbeheerders. Tweemaal per jaar bezoekt dit netwerk een christen-boer om met hem of haar en met elkaar het gesprek te voeren over landbouw en de Bijbel. Vaak bereidt iemand een inleiding voor. Door de jaren heen zijn zo diverse onderwerpen en Bijbelgedeelten behandeld.

Gebruiksaanwijzing

In dit boekje zijn Bijbelteksten die iets zeggen over landbouw thematisch bij elkaar gebracht. Het kan voor persoonlijke Bijbelstudie worden gebruikt of in studiegroepen. Na iedere inleiding met tekstverwijzingen zijn vragen opgenomen voor reflectie en gesprek. De inleidingen geven mijn eigen interpretaties weer. Hoewel ik biddend de Bijbel lees en dus reken op inspiratie van de Heilige Geest, kan het uiteraard zijn dat ik het hier en daar mis heb. Daarom roep ik mijn lezers op om te toetsen, en het goede te behouden. Ook sta ik open voor andere lezingen en voor aanvullingen, zodat ik een volgende versie kan verbeteren.

Graag wil ik Nanda Oevermans, Wim Schippers, Bert Smit, Wiggele Oosterhoff, Embert Messelink, Martine van Wolfswinkel en Harm Schoten bedanken voor hun waardevolle commentaar op de conceptversies.

Hoofdstuk 2

De Bijbel over landbouw

Uitgangspunten voor het toepassen van de Bijbel op leven en werken

Vertrekpunt van dit boekje is dat de Bijbel een belangrijke manier is waarop God zichzelf laat zien aan de mensen. Als wij willen weten wie Hij is, dan is de Bijbel een goede plek om te beginnen. We lezen daarin hoe diverse mensen persoonlijk met Hem omgingen en Hij met hen, welke leefregels Hij gaf aan zijn volk Israël, en hoe Hij tot hen sprak door zijn profeten. Ook lezen we over Jezus, die zegt: *“Wie mij heeft gezien, heeft de Vader gezien”*¹. Door Jezus kunnen wij God pas écht leren kennen. Door Hem kunnen we de Heilige Geest ontvangen. De Heilige Geest is ons communicatiekanaal met God en helpt ons de Bijbel te verstaan².

De Bijbel is daarmee geen dode letter, maar een onderdeel van een relatie. De Bijbel helpt je om God te leren kennen, en God helpt je om de Bijbel te begrijpen. Zonder deze relatie bestaat het risico van wetticisme. In de Bijbel staan immers allerlei leefregels waarmee we elkaar om de oren zouden kunnen slaan. We zouden er ontmoedigd van kunnen raken, want het is onmogelijk om aan alle wetten te voldoen. Jezus laat zien dat wetticisme niet de bedoeling is. Hij had diverse discussies met de wetgeleerden van zijn tijd. Aan de ene kant verwijt Hij hun dat zij de last van de wet veel te zwaar maken, door allerlei pietluttige interpretaties en extra regeltjes³. Aan de andere kant verwijt Hij hun dat zij er niets van hebben begrepen⁴. God had de wetten immers bedoeld om het leven beter te maken. Het gaat Jezus niet om de buitenkant van de regel, maar om de binnenkant⁵: Gods hart en het hart van de mens. Als Jezus zegt dat het met bekeer-

te bekijken van een vrouw gelijk staat aan overspel⁶, lijkt Hij daarmee de wet nog zwaarder te maken, maar Hij legt juist de vinger op de kern van het probleem. We hebben het nodig om van binnenuit veranderd te worden (‘wedergeboren’)⁷. God zelf zal dan in ons het verlangen laten groeien om het goede te doen⁸.

Als wij ons verdiepen in wat de Bijbel zegt over landbouw, dan moeten wij dus op zoek gaan naar Gods bedoeling met wat Hij zegt. Waarom geeft Hij deze regel? Wat was de context van destijds? Wat zou Gods verlangen zijn, zijn hart voor de mensen, de landbouw, de schepping? Pas dan kunnen wij een zinvol gesprek hebben over de toepassing ervan. Niet alleen met elkaar, maar vooral ook met Hem.

Bijbel en wetenschap

De overtuiging dat God hart heeft voor de landbouw, is een belangrijke motivatie voor dit boekje. Ik geloof dat de Bijbel relevant is voor ons dagelijks leven en ons werk, en dus ook voor de landbouw van vandaag. Volgens Jesaja heeft God verstand van landbouw⁹. De Schepper van de aarde weet daar uiteraard meer van dan wie dan ook.

De Bijbel is echter al minimaal 2000 jaar oud en onze landbouw maakt inmiddels gebruik van geavanceerde technologie. Dankzij wetenschap en innovatie is de productie enorm gestegen. Hoe moeten we de Bijbel dan ‘vertalen’ naar de huidige praktijk? En kunnen we vandaag de dag niet beter op de wetenschap vertrouwen dan op die oude Bijbelteksten? Die eerste vraag staat centraal in dit boekje. Op de tweede vraag ga ik hier kort in.

- 1 Joh. 14:9
- 2 Joh. 14:26
- 3 Matt. 23:4
- 4 Matt. 23:23
- 5 Matt. 23:25-27
- 6 Matt. 5:28
- 7 Joh. 3:3, Ef. 4:22-24, Gal. 2:20
- 8 Filip. 2:13
- 9 Jes. 28:23-29

Als wetenschapper en christen zie ik geen tegenstelling tussen wetenschap en geloof. Wetenschappelijk onderzoek is een leerproces, waarbij kennis wordt opgedaan en soms ook weer wordt verworpen. De wetenschap heeft ons veel inzicht opgeleverd in de complexiteit, verfijning, rijkdom, veelzijdigheid, kwetsbaarheid en veerkracht van de schepping. Wetenschap en techniek hebben ook een nogal eenzijdige productieverhoging ondersteund, op basis van de mogelijkheden in de schepping, maar helaas met negatieve gevolgen voor andere delen van de schepping. Ook dat is door onderzoek aan het licht gekomen.

Een aantal uitspraken in de Bijbel over landbouw zijn we pas gaan begrijpen door wetenschappelijk onderzoek. De paragraaf over de bodem is daar een mooi voorbeeld van. Mozes wist nog niets van bodemleven, toen hij Gods opdracht doorgaf om eens in de zeven jaar het land braak te leggen. Eigenlijk is het nog maar heel recent dat we ons het belang van bodemleven (opnieuw) zijn gaan realiseren, ook in moderne landbouwsystemen. Dit illustreert dat het een goed idee is om Gods woorden serieus te nemen.

We kunnen dus ons voordeel doen met wetenschappelijke inzichten en ons tegelijk realiseren dat ons werk als boer en ons gedrag ten aanzien van voedsel deel uitmaken van onze relatie met God.

Gespreks vragen

1. Hoe geestelijk en/of praktisch is de Bijbel voor jou? Kun je een voorbeeld geven van hoe je omgaat met het in de praktijk brengen van wat er in de Bijbel staat?
2. Lees 2 Korintiërs 3:6b. Hier worden 'letter' en 'Geest' tegenover elkaar gezet. Hoe rijmt je dit met de eenheid van Woord en Geest? (o.a. Joh. 1:1-4, Gal. 5:13-23)
3. Herken je het idee dat Gods leefregels bedoeld zijn om ons een goed leven te geven? Ken je voorbeelden uit je eigen leven of uit je omgeving van de gevolgen van het niet leven volgens Gods leefregels?
4. Waarom moeten we opnieuw geboren worden (zijn)? (Andere termen met dezelfde betekenis: met Christus gekruisigd, met Christus omkleed, één met Christus geworden, kind van God: Gal. 2:19-20, 3:26-27, 5:24-25, Hebr. 10:15-18)

Hoofdstuk 3

Het grote verhaal van God en de wereld

Dit is maar een klein boekje. Het onderwerp is echter zo elementair dat het geplaatst moet worden in het grote verhaal van God en de wereld. Het is een verhaal met een mooi begin, een tragische fout, trouw en ontrouw, offer en overwinning, genade, hoop en herstel. Het is het verhaal van Gods verbond met de aarde en de mensen.

Gods verbond met de aarde

In het begin schiep God de hemel en de aarde. Hij schiep met vreugde, creativiteit en aandacht, groot en klein, rijk en divers. Hij zegende wat Hij had gemaakt, en Hij zag dat het goed was¹⁰. Onderdeel van zijn schepping waren de mensen. Hij gaf hun de opdracht om namens Hem te heersen over de dieren en zijn tuin te bewerken en erover te waken (zie het volgende hoofdstuk). De mensen lieten zich echter verleiden om God niet te geloven en om kennis te maken met het kwaad. Daarmee brachten ze dood over zichzelf en de rest van de schepping. Het brak hun relatie met God, met elkaar, met zichzelf, met de aarde¹¹. Hun nakomelingen waren alleen maar in staat tot het uitdenken van slechte dingen. God kreeg er spijt van dat Hij de mensen had gemaakt, want door hen was de aarde vol onrecht. Hij koos ervoor om de mensen en de aarde door water te vernietigen¹². Maar toch ging God door met Noach en zijn gezin en de dieren die Hij naar de ark had gebracht¹³. Na de zondvloed sloot Hij een eeuwigdurend verbond met de mensen, de aarde en alle levende wezens: nooit meer zal Hij de aarde vervloe-

ken vanwege de mens, nooit meer zal Hij haar vernietigen met een zondvloed¹⁴. Aan de seizoenen en aan de landbouw zal geen einde komen zolang de aarde bestaat¹⁵.

Gods verbond met Israël

God leek te berusten in de slechtheid van de mens¹⁶, maar dat is niet zo. Hij bleef zoeken naar manieren om de mensen terug te krijgen. Hij wil hun oprechte liefde, geen afgedwongen onderwerping. Daarom koos Hij voor een strategie van onderop. Hij koos voor Abraham en sloot een verbond met hem, inclusief een belofte ten aanzien van het land waar zijn nakomelingen zouden wonen¹⁷. Hij bevestigde dit verbond aan Isaak en Jakob¹⁸. Het volk dat uit hen voortkwam, bevrijdde Hij met sterke hand uit de slavernij in Egypte¹⁹. Hij sloot met hen een verbond en gaf hun leefregels die daar onderdeel van zijn, om hen te onderrichten²⁰. Hiermee verbond God zich aan Israël zoals een bruidegom aan een bruid²¹. Hij bracht hen naar het beloofde land en ging zelf in hun midden wonen²². Israël werd onderscheiden van de andere volken²³. De andere volken hadden daarmee niet afgedaan, integendeel. God verkiest Israël met het oog op de andere volken²⁴. Hij wilde dat de andere volken zouden zien wie Hij is door Israël heen²⁵. Daarbij hoorde dat de Israëlieten zouden leven zoals Hij het bedoeld heeft. God was erop uit dat zij zijn geboden zouden houden vanuit het hart, vanuit hun liefde voor Hem²⁶. Keer op keer waren ze echter ontrouw. Als Israël zich van God afkeerde, wendde

- 10 Gen. 1
- 11 Gen. 3
- 12 Gen. 6:5-13
- 13 Gen. 7: 8,9,23
- 14 Ps. 104:9
- 15 Gen. 8:20-9:17
- 16 Gen. 8:21
- 17 Gen. 15, 17, 22: 13-18
- 18 Gen. 26: 3-5, 24-25, 28:13-15, Ex. 2:24, 6:2-5
- 19 Ps 136
- 20 Ex. 24
- 21 Jes. 62:5, Jer. 2:2, Ez. 16:8
- 22 Ex. 25:8, I Kon. 6:13
- 23 Lev. 19:2, Deut. 7:6-8
- 24 Gen. 12: 2-3 (de zegen van Abraham NBG: 'met u zullen alle geslachten des aardbodems gezegend worden'), Gal 3:8, Jer. 12:14-16, Jes. 19:23-25, Ps. 117, Ps. 148:11-14, Zach. 2:14-15
- 25 Ruth, Ps.22:28-29, Ps. 86: 9, Ps. 96, Ez. 36:22-23
- 26 Deut. 6:4-6

- 27 Lev. 16:14-17,
Micha 3:4, zie ook het
tegenovergestelde
Num. 6:22-27
- 28 II Kron. 7:13-14,
II Kron. 30:9, Jes.
44:22-23, Jes. 55:7,
Amos 5:4, Joël 2:13
- 29 Ps. 32, Ps. 51,
Ez. 36:26-30
- 30 Rom. 5:12-14
- 31 Rom. 5:6-7:6,
Gal. 2:19-20
- 32 Joh. 1:14, Fil. 2:6-8
- 33 Joh. 14:9-11
- 34 Marc. 1:15
- 35 Marc. 1:21-2:17
- 36 Bijv. Marc. 4:1-34
- 37 Marc. 4:35-41,
Marc. 8:1-21
- 38 Matt. 26:28
- 39 Rom. 6:4, I Pet. 2:24, I
Pet. 1:3, II Kor. 5:14-15
- 40 II Kor. 5:18, Gal. 5:24
- 41 II Kor. 5:17, Gal. 6:14-15
- 42 Joh. 1:12
- 43 I Pet. 1:22-23
- 44 Kol. 3:13
- 45 Ef. 2
- 46 Ef. 3:6, I Pet. 2:9-10
- 47 Rom. 8:19-25
- 48 Gal. 5:1, 13

Hij zijn gezicht af met alle gevolgen van dien²⁷. Maar altijd met het doel dat zijn volk bij Hem zou terugkeren²⁸. Van het getuigenis van Israël voor de volken kwam echter weinig terecht.

Het nieuwe verbond

God werkte intussen toe naar een radicale oplossing. Mensen hebben redding nodig, en een nieuw hart en een nieuwe geest om God met hart en ziel te kunnen liefhebben en te kunnen leven tot zijn eer²⁹. Anders steken zonde, trouweloosheid en dood altijd de kop weer op³⁰. De ‘oude mens’ moet sterven en nieuw leven ontvangen³¹. Jezus, Zoon van God, werd mens onder de mensen en woonde onder ons³². Hij liet zien wie God is³³. Hij verkondigde het goede nieuws dat het Koninkrijk van God dichtbij is gekomen³⁴. Hij liet zien wat dit betekende door zieken te genezen, gebonden te bevrijden, doden op te wekken en verschoppelingen bij zich te roepen³⁵. Hij maakte het goede nieuws voorstelbaar met gelijkenissen uit het gewone leven, vaak met beelden uit landbouw en natuur³⁶. Hij liet zien dat Hij Heer is van de schepping door brood en vis te vermenigvuldigen en de storm tot stilte te brengen³⁷. Hij bood een nieuw verbond aan op basis van zijn bloed³⁸. Hij stierf in onze plaats en stond op uit de dood om ons een nieuw leven te geven³⁹.

Dit is op vele manieren een keerpunt in de geschiedenis van de wereld en het verhaal van God en de mensen. Jezus herstelde onze relatie met God door

onze schuld weg te doen en de diepere oorzaak daarvan, onze zondige natuur, met Hem aan het kruis te laten sterven⁴⁰. Hij maakte ons tot een nieuwe schepping door voor ons op te staan uit de dood⁴¹. Hij gaf ons de macht om, als wij Hem aannemen, kinderen van God te worden⁴². Daarmee herstelde Hij ook onze relatie met onszelf. Doordat we geliefd en vergeven zijn door God, kunnen we ook onszelf liefhebben en vergeven. Vervolgens heeft hij het ook mogelijk gemaakt dat wij anderen oprecht kunnen liefhebben⁴³. Nu wij zijn vergeven, kunnen wij ook anderen vergeven⁴⁴. Doordat wij bij Jezus zijn gaan horen, zijn wij leden geworden van zijn lichaam, een zegenende gemeenschap van mensen in wie Hij zichtbaar wil zijn op aarde⁴⁵. Het verbond van God met Israël is daarmee uitgebreid met mensen uit de volken⁴⁶.

Jezus’ dood en opstanding waren ook een keerpunt in de relatie tussen mensen en schepping. Omdat wij kinderen van God geworden zijn, kan de schepping met reikhalzend verlangen ernaar uitkijken dat duidelijk wordt wie wij zijn⁴⁷. Wij zijn al een nieuwe schepping, en daarmee geen slaaf meer van de zonde. We zijn vrij om het goede te doen, te leven zoals God het bedoeld heeft⁴⁸. Onderdeel daarvan is dat wij ons daadwerkelijk gaan gedragen naar onze roeping in onze verantwoordelijkheid binnen de schepping (zie het volgende hoofdstuk).

Alles wordt nieuw

Wij lopen het risico om het aardse, de schepping, als irrelevant af te doen. Deze aarde wordt immers vervangen door een nieuwe⁴⁹? Het leven op deze aarde doet er toch minder toe dan het hiernamaals? De geest is toch belangrijker dan het lichaam? Ik ben bang dat ons begrip van de Bijbel nogal gekleurd is door het Griekse denken in de eeuwen voor en na Christus. Dat ging ervan uit dat het geestelijke superieur was over het lichamelijke. De Bijbel zet het geestelijke en het stoffelijke echter niet tegenover elkaar. Integendeel, Gods heil gaat over het heel maken van de hele mens: geest, ziel *en* lichaam⁵⁰. Volgens Paulus is het Gods bedoeling dat ons lichaam wordt gered en dat de schepping wordt bevrijd. De bevrijding van de schepping houdt verband met ons, de mensen die Gods Geest ontvangen hebben⁵¹.

Gods plannen met deze wereld gaan ons voorstellingsvermogen te boven⁵². Als het gaat om de toekomst van de aarde, zijn in de Bijbel onheilspellende beelden te vinden van vernietiging door vuur⁵³, maar ook woorden van verzoening, bevrijding en herstel⁵⁴. Het boek Openbaring spreekt van een *“nieuwe hemel en een nieuwe aarde, want de eerste hemel en de eerste aarde zijn voorbijgegaan”*⁵⁵. Ik kan me niet voorstellen dat God erop uit is om deze aarde te vernietigen. God heeft de aarde met zoveel liefde gemaakt! Wij zijn echter hard op weg om de aarde te gronde te richten. Kan het zijn dat wij er zelf

de oorzaak van zijn, met alle door ons veroorzaakte milieurampen⁵⁶, dat God alle dingen nieuw moet maken? Het verhaal van de Bijbel laat zien dat God trouw is, en dat Hij altijd uit is op verlossing en heerlijkheid⁵⁷. Het evangelie is voor *alle* schepselen.

Misschien kunnen we een parallel trekken met wat gebeurde met de zondvloed, zoals ook Petrus doet⁵⁸. De zondvloed vernietigde de aarde met water. Maar toch ging God met de aarde door en sloot een nieuw verbond met Noach en alles wat in de ark het drama had overleefd. In de toekomst wordt de aarde ‘vernietigd’ met vuur. Maar toch gaat God door met de aarde: hij maakt alles nieuw. Is dit schepping of herschepping? Jezus zegt dat alles zal worden vernieuwd⁵⁹. Het lijkt erop dat op de nieuwe aarde dingen anders zullen zijn: geen (Middellandse?) zee, geen dood, vrede in het dierenrijk, en een enorme stad. Maar we zullen verwacht ik ook veel dingen herkennen die eigen zijn aan deze aarde.

Een andere parallel kunnen we misschien trekken met de nieuwe schepping die wij zelf zijn. Als Paulus spreekt over de oude mens gebruikt hij hetzelfde woord voor ‘voorbijgaan’ als Jezus wanneer Hij spreekt van de hemel en de aarde⁶⁰. God heeft ons ook niet weggegooid, toen Hij ons met Christus liet sterven. Hij heeft ons herschapen, wij zijn herborren. Wij zijn onszelf, maar dan zoals Hij ons heeft bedoeld. Op dit moment gaat het nog om onze

49 Heb. 1:10-12, Ps. 102:26-28

50 I Tess. 5:23

51 Rom. 8:12-24

52 Jes. 55:8-11

(bijzonder is dat de werking van Gods woord hier wordt vergeleken met de groei van gewassen op het land door de regen en de sneeuw)

53 II Pet.3:10, Joël 3:3-6, zie ook Jes. 24

54 Kol. 1:20, Rom. 8:24, Hand. 3:21

55 Op. 21:1, zie ook 20:11, Jes. 66:22

56 Denk aan de ontbossing, vervuiling van de zee, vergiftiging van het water en vervuiling van de lucht zoals aangekondigd in Op. 8:6-13. Zie ook Hos. 1:3, Jer. 12:4.

57 Ps. 72:19, 97:6, 104:31, Jes. 6:3, Kol 1: 12-23, Rom. 8:21

58 II Pet. 3:3-14

59 Matt. 19:28

60 II Kor. 5:17, Luc. 21:33

61 Kol. 3:9-10, II Kor. 3:18, Gal. 5:22-23, II Tess. 3:5

geest. Hij werkt aan de verandering van onze ziel, zodat we steeds meer op Jezus gaan lijken⁶¹. Sommigen ervaren al aan den lijve dat Gods herschepping ook gericht is op het lichaam. Op de vernieuwde aarde zal ook ons lichaam anders zijn, maar toch hetzelfde. Dat weten we door het opstandingslichaam van Jezus. Zijn leerlingen herkenden Hem niet en toch weer wel, Hij kon door muren heen, maar at een visje⁶². Hij had de littekens van zijn kruisdood ook in zijn opstandingslichaam.

Het zou mij dus helemaal niets verbazen als God doorgaat met *deze* aarde, en die vernieuwt en herschept door vuur heen. Dan wordt de aarde volmaakt. God zal onder de mensen wonen⁶³. Zijn kinderen zullen als koningen heersen, waarmee hun eerste roeping wordt vervuld⁶⁴. Zal er landbouw zijn? Dat is een spannende vraag. Als we eten op de nieuwe aarde⁶⁵, is er mogelijk ook landbouw. Best kans dat we daar ook werken, want we vieren er immers ook sabbat⁶⁶. Net zoals landbouw en sabbat er al waren vóór de zondeval, toen alles nog goed was. Maar daarover meer in het volgende hoofdstuk.

62 Marc. 16:9-14, Luc. 24:1-43, Joh. 20:11-29

63 Op. 21:3

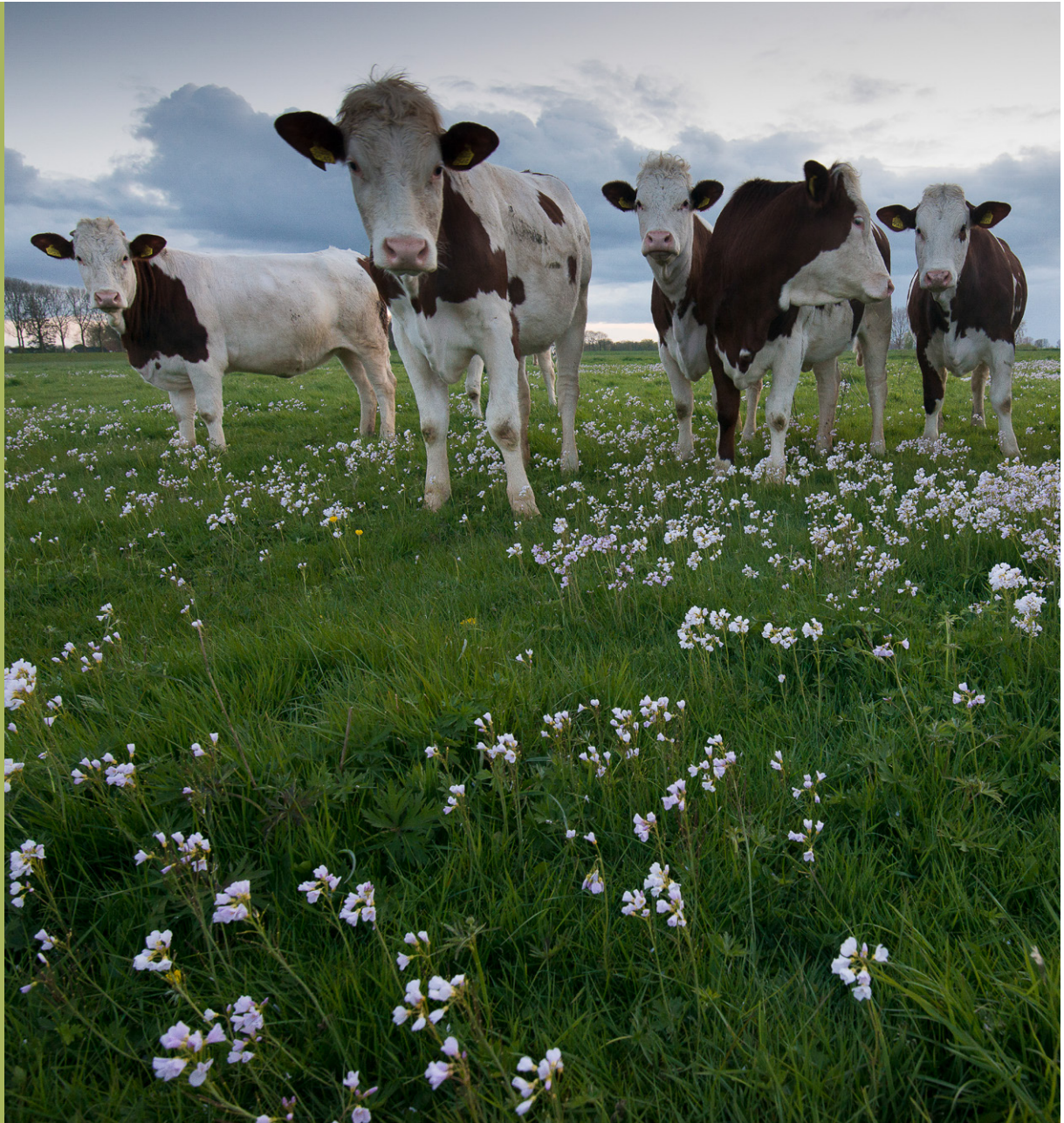
64 Op. 22:5, Gen. 1:26,28

65 Op. 19:9, Jes. 25:6-9,

66 Jes. 66:23

Gespreksvragen

1. Lees hoe God zich aan Mozes bekend maakt in Exodus 34:5-7. Hoe geloof je dat Hij zich verhoudt tot de aarde?
2. Verdiep je eens in de betekenis van heil en Heiland (gebruik daarvoor bijvoorbeeld de Herziene Statenvertaling). Wat leer je hieruit over God, Jezus en zijn relatie met de wereld?
3. Wat betekent het verlossingswerk van Jezus voor de fysieke schepping (ons lichaam, planten en dieren, de aarde)?
4. Lees Ezechiël 36:22-30. Een rijke opbrengst van het land wordt hier gekoppeld aan redding, een nieuw hart en een nieuwe geest, reiniging met zuiver water, en aan de Geest van God die wordt gegeven zodat de Israëlieten leven zoals God het wil. Dit zijn bekende termen voor christenen. Heeft de koppeling met een rijke opbrengst ook voor ons betekenis?
5. Maakt het volgens jou uit of we het hebben over een nieuwe aarde of een vernieuwde aarde? Zou dat verschil maken voor hoe je tegen onze huidige aarde aankijkt?

Hoofdstuk 4

Wie is de mens?

De mens als schepsel en heerser over de schepping

Landbouw gaat over de kern van ons mens-zijn. Het gaat over ons dagelijks voedsel, over onze afhankelijkheid van de schepping, en dus ook over onze relatie tot de Schepper. De eerste hoofdstukken van de Bijbel zeggen al veel over de driehoeksrelatie Schepper – schepping – mens. Ten eerste leren we dat de mens geen God is: de mens is geschapen door God. Het is belangrijk dat wij erkennen dat Hij God is, dat Hij ons heeft gemaakt en dat wij Hem toebehoren⁶⁷. De mens is dus ‘slechts’ deel van de schepping. Ten tweede heeft de mens binnen die schepping wel een bijzondere plaats. God geeft de mensen een opdracht: de aarde onder hun gezag brengen en heersen over de andere schepselen⁶⁸. Ten derde schiep God de mens naar zijn beeld⁶⁹. Hij gaf hem zelfs zijn eigen leven, door zijn levensschepende Geest in hem te blazen⁷⁰.

In dat licht moet de opdracht aan de mensen om te heersen worden gezien. Wij mogen heersen, gezag hebben, zelfs macht uitoefenen, omdat wij op God lijken⁷¹. Als wij willen weten hoe wij dat moeten doen, moeten wij naar God zelf kijken. Gods heerschappij is een heerschappij van liefde en recht. Wij mogen Hem als voorbeeld nemen en zijn stijl van heersen toepassen. Het is de bedoeling dat wij heersen zoals Hij heerst, in zijn Geest. Bovendien kunnen we naar de Here Jezus kijken. Hij is het Beeld van God⁷². Wij mogen Hem volgen. Zijn manier om te heersen is door te dienen. Jezus kwam als dienaar en stelde zichzelf als voorbeeld voor zijn discipelen, in plaats van de heersers van zijn tijd⁷³.

Bovendien wordt ons heersen afgebakend doordat de aarde van God is, en niet van ons. God heeft de aarde met liefde en zorg gemaakt. Hij is als een moeder die de aarde baarde⁷⁴. Hij was trots op zijn scheppingswerk en is er nog steeds blij mee⁷⁵. Alles is voor en door onze Here Jezus geschapen⁷⁶. De aarde is van God⁷⁷. Als Hij het beloofde land aan Israël geeft, blijft het Gods land: *”het land behoort mij toe en jullie zijn slechts vreemdelingen die bij mij te gast zijn”*⁷⁸. Heersen betekent dus niet dat we de aarde mogen plunderen, onderdrukken of vernielen⁷⁹. We hebben een grote verantwoordelijkheid gekregen die deel uitmaakt van onze relatie met onze Schepper.

Ook na Jezus’ wederkomst blijft het onze roeping om te heersen op de aarde⁸⁰. Blijkbaar maakt onze relatie met de aarde onlosmakelijk deel uit van ons mens-zijn. Dat was al zo vóór de zondeval en dat zal nog steeds zo zijn als alles weer hersteld is.

De boer als Goddelijke uitvinding

Al in Genesis 2, nog vóór de zondeval, wordt de mens boer. Adam krijgt de opdracht om de tuin van Eden te bewerken en erover te waken⁸¹. Zijn naam, Adam, is een verwijzing naar de grond waar hij uit is genomen (*adama* betekent grond). Bij de schepping van de mens was de hele Drie-eenheid betrokken, en de aarde zelf. Het Woord was er (God zei: laten wij mensen maken), God vormde de mens met zijn eigen handen uit het stof van de aarde⁸², en Hij blies hem de Levensadem in de neus.

Van alle mensen zijn boeren wellicht ‘het meest mens’. Zij hebben nog de sterkste relatie met de

- 67 Ps. 100:3
- 68 Gen. 1:26,28
- 69 Gen. 1:27
- 70 Gen. 2:7
- 71 Gen. 9:2-6
- 72 Kol. 1:15
- 73 Luc. 22:25-27, Marc. 10:45
- 74 Ps. 90:2
- 75 Gen. 1:31, Ps. 104:31
- 76 Kol. 1:16-17, zie ook Heb. 1:10-12
- 77 Ps. 24:1, 89:12, 95:4-5
- 78 Lev. 25:23
- 79 Op. 11:18
- 80 Op. 5:10
- 81 Gen. 2:15
- 82 Gen. 1: 26, Joh. 1:3, Kol. 1:15-17, Ps. 119:73

grond. Zij kennen nog de afhankelijkheid van de schepping door groei van gewassen, voortplanting van dieren, weer en water. In de Bijbel wordt niet neergekeken op boeren. Integendeel, God zelf wordt vergeleken met een landman, of een herder, of een eigenaar van een wijngaard⁸³. Jesaja verwondert zich over de wijsheid en kunde van de boer, en concludeert dat die hun oorsprong vinden bij God⁸⁴. Het was Gods bedoeling dat mensen het land zouden bewerken. De zondeval verstoorde echter niet alleen de relatie tussen God en mens, de relatie tussen mensen onderling, en het leven van de mens zelf⁸⁵, maar ook de relatie tussen de mens en de grond. Na de zondeval gaat landbouw gepaard met zwoegen en met onkruid⁸⁶.

Rust als basis en belofte

Zwoegen en onkruid zijn de sombere vooruitzichten na de zondeval. Daarom is het extra bijzonder dat God zijn volk de opdracht geeft om rust te houden, met name in relatie tot voedsel en landbouw. In de hoofdstukken hierna zal de wetgeving over de sabbat, de sabbatsjaren en jubeljaren regelmatig terugkomen. Op deze plek kijken we vooral naar de grote lijn.

God stelt de sabbat in op een moment dat het volk Israël nog lang niet aan landbouw toe is. De Israëlieten zijn nog maar pas bevrijd van de slavernij in Egypte en nog maar kort op reis door de woestijn. God geeft ze manna: brood uit de hemel⁸⁷. Zes dagen per week mogen ze 's morgens manna verzame-

len, genoeg voor één dag. De zesde dag mogen ze dubbel verzamelen, zodat ze op de zevende dag rust kunnen houden. God verwijst naar de schepping van de wereld⁸⁸, toen Hij rustte op de zevende dag. Toen al had God de zevende dag heilig verklaard (apart gezet)⁸⁹; nu wil Hij dat zijn volk ook rust neemt op de zevende dag. De sabbat houden betekent de Schep- per erkennen. Het is een uiting van Gods verbond met zijn volk⁹⁰.

Later, bij de Sinai, wordt de regelgeving rond de sabbat uitgebreid. Die is er niet alleen voor de Israëlieten, maar ook voor hun personeel, hun vee, en voor buitenlanders⁹¹. Ieder zevende jaar moest bovendien een sabbatsjaar zijn, een jaar rust voor de mensen, het vee, de grond en de wilde dieren⁹². Na zeven sabbatsjaren volgde een jubeljaar. In dat jaar werden slaven vrijgelaten en konden armen terugkeren naar hun familiegrond. Armoede was niet oneindig en niet erfelijk: elk vijftigste jaar kon iedereen weer met een schone lei beginnen. De sabbatswetten waren eenvoudig, maar ingrijpend en veelomvattend. Ze vormden de basis voor duurzame landbouw en een rechtvaardige samenleving. God hechtte aan de sabbat⁹³. Aan het houden van de sabbats- en jubeljaren waren prachtige beloften gekoppeld van voorspoed, vrede en Gods nabijheid⁹⁴. Het niet houden van de sabbats- en jubeljaren was echter gekoppeld aan straf in de vorm van misoogsten, aanvallen van wilde dieren, ziekten, oorlog en uiteindelijk verbanning⁹⁵. Die verbanning is

83 Ps. 65:10-11,
Jes. 31:10, Joh. 15:1,
Matt. 20:1

84 Jes. 28:23-29

85 Gen. 3:8,12,19

86 Gen. 3:17-18

87 Ex. 16, Joh. 6:32

88 Ex. 20:8-11

89 Gen. 2:3

90 Ex. 31:12-17, Ez. 20:20

91 Ex. 23:12

92 Ex. 23:10-11, Jer. 12:14-16

Lev. 25:1-7

93 Ez. 20

94 Lev. 26:3-13

95 Lev. 26:33-35,
zie ook Amos

er inderdaad gekomen. De reden voor de ballingschap omvatte veel meer dan het niet houden van de sabbat, maar de duur ervan werd bepaald door het aantal sabbatsjaren dat het land vergoed moest krijgen⁹⁶. Het land had rust nodig.

De boodschap kwam over. Na de ballingschap hernieuwde het teruggekeerde volk het verbond. Het volk beloofde onder meer de sabbat in ere te houden⁹⁷. Wellicht werden de religieuze leiders daarna wat te overijverig. Jezus moest in elk geval weinig hebben van de benauwende karikatuur die in zijn tijd van de sabbat was gemaakt. Hij genas mensen op de sabbat en Hij plukte aren tijdens een wandeling⁹⁸. Hij kende Gods bedoeling met de sabbat: *“De sabbat is er voor de mens, en niet de mens voor de sabbat; en dus is de Mensenzoon ook heer en meester over de sabbat”*⁹⁹. Uiteraard is Hij heer en meester over de sabbat. Hij was erbij toen de aarde werd geschapen, Hij is de Schepper¹⁰⁰. En Hij weet hoe het zal zijn op de vernieuwde aarde. Hij noemt zichzelf de vervulling van het jubeljaar¹⁰¹. Hij zegt: *“Kom tot mij, allen die vermoeid en belast zijt, en ik zal u rust geven”*¹⁰². De sabbat is daarom een voorafbeelding van het ingaan in Gods rust¹⁰³. Het is een belofte van volledig herstel.

Het gaat bij Jezus niet om de dode letter van de regel. Regels, inclusief de sabbatswetten, kunnen zelfs afleiden van God en ons op onszelf richten¹⁰⁴. Het gaat om Gods bedoeling met de regel. Het gaat

om onze relatie met God. Wij horen bij Christus. Hij is de Schepper. Daarom heeft hoe wij met de schepping omgaan, consequenties voor onze relatie met Hem. De sabbat leert ons dat God het belangrijk vindt dat wij ons afhankelijk van Hem opstellen, Hem gehoorzamen en vertrouwen, onszelf en anderen rust gunnen, met respect omgaan met het land, omdat Hij Schepper is. Hij heeft gezonde grenzen gesteld¹⁰⁵, niet om de grenzen, maar omdat ze gezond zijn.

Afhankelijkheid als gegeven

Sinds de Verlichting zijn we de wereld steeds meer naar onze hand gaan zetten. We zijn eraan gewend geraakt dat wetenschap en technologie inderdaad veel aspecten van het leven beter hebben gemaakt. Dat heeft invloed op onze cultuur en ons denken. Als iets tegenzit, is dat een probleem dat opgelost moet worden. Het lijkt wel alsof we God niet meer nodig hebben. Toch is dat wel wat de Bijbel zegt. Onze afhankelijkheid van God is een Bijbels uitgangspunt. Omdat wij mensen zijn en Hij God is, maar ook omdat Hij het zo bedoeld heeft. Het gaat Hem om relatie: Hij wil voor ons zorgen en Hij wil dat wij hem vertrouwen.

Bij uitstek geldt dat voor de landbouw. De Bijbel spreekt niet in termen van ‘productie’, alsof de boer een fabriek bestuurt, of zelf iets maakt, maar over vruchten of opbrengst van het land, een rijke oogst die door de aarde is gegeven en een zegen is van

96 II Kron. 36:20-21, Jer. 29:10

97 Neh. 10:32

98 Marc. 2:23-24, 3:1-5

99 Marc. 2:28

100 Kol. 1:16

101 Luc. 4:18-19

102 Mat. 11:28

103 Hebr. 4

104 Kol. 2:16-17

105 Zie Ps. 74:17

God¹⁰⁶. We zijn in de landbouw afhankelijk van God en van de aarde. Afhankelijkheid maakt nederig. Er is geduld voor nodig. Wij mensen vinden dat moeilijk. We regelen het liever zelf.

In Egypte hadden de Israëlieten een vorm van landbouw gezien die onafhankelijk was van regenwater, door irrigatie met water uit de Nijl. In het beloofde land zouden ze echter voor de akkerbouw volledig afhankelijk zijn van ‘de vroege en de late regens’, en dus van de voorzienigheid van God¹⁰⁷. Toen ze nog onderweg waren door de woestijn wilde God hen leren om afhankelijk van Hem te zijn en Hem te vertrouwen. Daarom mochten ze niet meer manna rapen dan ze voor één dag nodig hadden¹⁰⁸. God had immers beloofd dat Hij elke dag zou voorzien, en dubbel voor de sabbat! De sabbat was een oefening in afhankelijkheid. In de woestijn ging het om de vraag: is er morgen te eten? In het beloofde land ging het erom: kunnen we zaaien en oogsten, ook na een jaar braak? Zal God voorzien? Houdt Hij zijn belofte? De sabbatsjaren waren een begrenzing van de eigen pogingen om het land te laten opbrengen. Ook op andere manieren werden de Israëlieten gemaand om daar terughoudend in te zijn. Bij de graan- en druivenoogst mochten de restanten niet worden opgehaald en bij de graanoogst moest er een rand blijven staan¹⁰⁹. De eerste drie jaar mochten vruchten van fruitbomen niet worden geoogst. Het vierde jaar moesten de vruchten tijdens een dankfeest aan God worden afgestaan. Pas het vijfde jaar mochten de vruchten worden gegeten. Met een belofte: de opbrengst zou des te groter zijn¹¹⁰. De Israëlieten moesten weten en in praktijk brengen dat ze in de landbouw van God afhankelijk waren.

¹⁰⁶ Ex. 16

¹⁰⁷ Lev. 19:9-10

¹⁰⁸ Lev. 19:23-25

¹⁰⁹ Lev. 19:9-10

¹¹⁰ Lev. 19:23-25

Gespreks vragen

1. Wat waren in dit hoofdstuk voor jou nieuwe inzichten?
2. Hoe heeft God de volgende relaties bedoeld: God – mens, mens – mens, mens – aarde, en wat hebben deze relaties met elkaar te maken?
3. De eerste dag van de mensen op aarde was een rustdag (Gen. 1:26-2:2). Hoe kun je dit vertalen naar een toepassing in jouw dagelijks leven?
4. Hoe moeilijk vind je het om God te eren en te gehoorzamen door rust te nemen (Jes. 58:13-14)?
5. In hoeverre wordt in de hedendaagse landbouw afhankelijkheid van God in de praktijk gebracht?

Hoofdstuk 5

De aarde en haar volheid

Leve de (bio-)diversiteit!

Als ik dit schrijf is het voorjaar. Dan zijn we altijd extra onder de indruk van de schoonheid van Gods schepping. En wij niet alleen! Heel Gods paleis roemt zijn majesteit als zijn stem de woestijn laat bloeien en de hinden kalven¹¹¹. In de lente is het gemakkelijk om God te loven en te prijzen vanwege de creativiteit en liefde die we in zijn schepping herkennen. We putten daarbij vaak uit de psalmen. In de psalmen is veel verwondering, ontzag en blijdschap te vinden vanwege de schepping¹¹². De psalmisten doen er vaak nog een schepje bovenop: niet alleen de mensen, ook de dieren van het veld, de dieren in de wei, alles wat kruipt en vliegt, de bloemen en de bomen en alles wat in de zee leeft worden opgeroepen om de naam van de Heer te loven en voor Hem te jubelen¹¹³.

God heeft een ongelooflijke diversiteit geschapen. Allerlei zaadvormende planten, allerlei bomen¹¹⁴. Een gewemel en gekrioel van levende wezens in het water¹¹⁵. Overall veel vogels¹¹⁶. Allerlei levende wezens op het land, kruipende dieren en wilde dieren, alles wat op en in de aardbodem rondkruipt¹¹⁷. De aarde is vol van zijn schepselen¹¹⁸. Het woord biodiversiteit komt niet in de Bijbel voor, maar het is duidelijk dat God plezier had in het scheppen van een grote rijkdom aan verschillen. Hij schiep samenhangende ecosystemen waarin de diverse soorten onderling van elkaar afhankelijk zijn. Hij schiep al die diversiteit met aandacht, wijsheid en zorg.

God zorgt voor zijn schepping¹¹⁹. Hij geeft voedsel aan de roepende jongen van de raaf¹²⁰. Vogels zijn welkom om een nest te bouwen in zijn huis¹²¹. Hij is de Redder van mens én van dier¹²². Hij wil dat een

moedervogel opnieuw de kans krijgt om te nestelen, als haar eieren worden geraapt¹²³. Zijn liefde en aandacht gaan dus niet alleen naar de mensen uit, maar ook naar de door hem geschapen dieren. Het moet ons dan ook niet verbazen, dat de sabbatsjaren niet alleen bedoeld waren om rust te geven aan de bodem, het vee en de mensen, maar ook bedoeld waren ten bate van de wilde dieren¹²⁴. De wilde dieren mochten met de mensen en het vee eten van wat er tijdens de sabbatsjaren groeide op het land. Je zou het ook zo kunnen lezen: op het land van goede boeren komen wilde dieren voor, en hun wordt ruimte gegund.

Net als het land behoren ook de wilde dieren aan God toe¹²⁵. Hij heeft het werk van zijn handen toevertrouwd aan de mensen, inclusief de vogels aan de hemel, de dieren van het veld, en de vissen in de zee¹²⁶. We hebben daarmee een grote verantwoordelijkheid gekregen. Gods glorie is immers verbonden aan zijn schepping! De mens werd ook niet alleen geroepen om boer te zijn, maar ook bioloog. God gaf de mens de taak namen te geven aan de dieren die Hij geschapen had¹²⁷.

In onze tijd gaat de biodiversiteit op boerenland keihard achteruit. Er zijn inmiddels nog maar weinig vogels over die voor God kunnen jubelen¹²⁸. Daarmee ontnemen we Hem zijn eer! De schepping zelf heeft echter haar hoop gevestigd op het openbaar worden van de kinderen Gods¹²⁹. Er is hoop als boeren en burgers hun door God gegeven verantwoordelijkheid serieus gaan nemen. We weten dat ook op de vernieuwde aarde wilde dieren zullen zijn. In elk geval wolven, beren, panters, leeuwen en slangen¹³⁰. God geeft het blijkbaar niet op met de biodiversiteit.

- 111 Ps. 29:8-9
- 112 O.a. Ps. 8, 147, 148, 150
- 113 Ps. 148:10, 96:11-12, 98:7, 145:10
- 114 Gen. 1:11-12
- 115 Gen. 1:20-21, Ps. 104:25
- 116 Genesis 1:20-22
- 117 Genesis 1:24-25
- 118 Ps. 104:24
- 119 Ps. 104, 145:9
- 120 Ps. 147:9
- 121 Ps. 84:4
- 122 Ps. 36:7
- 123 Deut. 22:6-7
- 124 Leviticus 25:4-7
- 125 Ps. 24:1, 50:10-11, 89:12
- 126 Ps. 8:7-9
- 127 Gen. 2:19-20
- 128 Zie ook Jer. 12:4
- 129 Rom. 8:19
- 130 Jes. 11:6-8

Recht doen aan de bodem

Het lijkt wel alsof de Bijbel de bodem als een persoon ziet, die ziek kan worden, uitgeput kan raken, en onrecht kan worden aangedaan. Job was een rechtvaardige. Onder meer omdat hij goed voor zijn akkers en zijn bodem zorgde, zodat die niet om vergelding hoefden te roepen¹³¹.

De bodem doet ertoe bij God. God is degene die het land vruchtbaar maakt en bevloeit. Hij bewerkt het land¹³². Hij belooft zelfs om het land te genezen¹³³. God komt op voor de bodem. De sabbatswetten schreven eens in de zeven jaar braaklegging voor, en ook in het vijftigste jaar moest het land braak liggen¹³⁴. Inmiddels weten we dat braaklegging bodemvruchtbaarheid herstelt, doordat het bodemleven organische stof toevoegt en de bodemstructuur verbetert. Het lijkt erop dat in de koninkrijken van Israël en Juda de sabbatsjaren niet of nauwelijks in praktijk zijn gebracht. Omdat het land niet de rust had gekregen waar het recht op had, moest Juda zeventig jaar in ballingschap¹³⁵.

Een Bijbelse leefregel die ik niet goed kan plaatsen, is het verbod op het inzaaien van een akker met verschillende soorten gewassen¹³⁶. We weten immers dat landbouwsystemen met een hoge diversiteit, zoals agroforestry of strokenteelt, minder gevoelig zijn voor ziekten en plagen en per hectare een hoge(-re) opbrengst kunnen halen. Het voorschrift staat in de context van het niet laten paren van dieren van verschillende soorten en het niet dragen van kleren die zijn geweven uit twee soorten garen. Mogelijk had het voorschrift niet een ecologische reden, maar een geestelijke achtergrond. Israël moest immers heilig zijn (apart gezet) en zich onderscheiden van andere volken (zich niet vermengen) vanwege het risico van afgoderij¹³⁷. Mogelijk had het niet inzaaien van een akker met verschillende gewassen te maken met eerlijke handel, zodat je er zeker van kon zijn dat je ook echt het gewas kreeg dat je kocht. Waar-

schijnlijk waren de akkers kleinschalig genoeg voor gezonde agro-ecologie. Een akker van een verstandige boer had immers vakken (gerst), rijen (tarwe) en randen (spelt)¹³⁸.

Leven met vee

God schiep het vee, en gaf de mens daar verantwoordelijkheid voor¹³⁹. Onder de tweede generatie mensen was al een veehouder¹⁴⁰. Beroemde Bijbelse veehouders zijn Abraham, Isaak, Jakob, Rachel, Mozes en David. Jezus noemt zichzelf de Goede Herder¹⁴¹. Ook de God van Israël vergelijkt zichzelf met een herder¹⁴². Onze relatie met vee is dus al zo oud als de wereld en iets wat past in Gods schiepingsorde. De psalmen die 'alles wat leeft' oproepen om God te eren, betrekken dat soms ook op het vee¹⁴³. Toch begon het anders dan dat we nu gewend zijn. Vee werd in eerste instantie waarschijnlijk niet gehouden voor het vlees: de toestemming om vlees te eten werd pas aan Noach gegeven¹⁴⁴.

Israël was een agrarische gemeenschap. De Israëlieten mochten vee houden, het inzetten voor het (zware) werk op het land, het opeten, het offeren, maar niet met wreedheid behandelen. De wetten van Mozes bevatten meerdere aanwijzingen over het omgaan met vee. Die laten zien dat het God aan het hart gaat, hoe wij het vee behandelen. Een rund mocht bij het dorsen niet gemuilkorfd worden¹⁴⁵. Als een lastdier onder zijn last bezweek, moesten omstanders helpen¹⁴⁶. Een rund en een ezel mochten niet samen voor de ploeg worden gespannen, waarschijnlijk omdat dit ten koste zou gaan van het zwakste dier¹⁴⁷. De sabbatsrust was niet alleen voor mensen en bodem bedoeld, maar evenzeer voor het vee: de Israëlieten worden opgeroepen zich in het vee te verplaatsen omdat ze toch zelf ook slaven in Egypte waren geweest¹⁴⁸. In Jesaja wordt een zegen op het land beloofd als gevolg van gehoorzaamheid, met als uitiem blijk van voorspoed: *“De runderen en ezels die het land bewerken, krijgen voer dat verrijkt*

- 131 Job 31:38-40
- 132 Ps. 65:10-11
- 133 II Kron. 7:14, Ps. 68:10
- 134 Lev. 25:1-7,11,12
- 135 Lev. 26:33-35, II Kron. 36:20-21, Jer. 29:10, Dan. 9:2, Zach. 1:12-17
- 136 Lev. 19:19
- 137 Lev. 19 en 20, Deut. 7:3-4
- 138 Jes. 28:23-26
- 139 Gen. 1:25-26
- 140 Gen. 4:2
- 141 Joh. 10:11
- 142 Ez. 34:12, zie ook Jes. 40:11, Ps. 23
- 143 Ps. 8, 148
- 144 Gen. 1:29, 9:3
- 145 Deut. 25:4
- 146 Deut. 22:4, Ex. 23:4-5
- 147 Deut. 22:10
- 148 Deut. 5:12-15

*is met zuring, nadat het met vork en zeef is gewand.*¹⁴⁹ Het vee krijgt voer te eten dat met drie handmatige handelingen van de boer naar een hoge kwaliteit is gebracht. Goed voor je vee kunnen zorgen is een blijk van zegen.

God geeft om de dieren. God dacht aan de wilde dieren en het vee in de ark¹⁵⁰. De zondvloed had nu lang genoeg geduurd! Het werd tijd dat de mensen én de dieren de ark uit konden. Het verhaal van Bileam bevat een bijzonder detail. Bileam werd door de koning van Moab ingehuurd om de Israëlieten te vervloeken. Bileam ging op reis, vanaf zijn huis aan de Eufraat, op zijn ezel. Onderweg werd hij tegengehouden door een engel, maar dat had de ezel eerder door dan hij. Bileam sloeg de ezel, en de ezel kreeg van God een stem. Toen Bileam uiteindelijk de engel zag, en neerknielde, was het eerste dat de engel tegen Bileam zei: *“Waarom heb je je ezelin nu al drie keer geslagen?”*¹⁵¹. Blijkbaar zat het lot van de ezel de engel hoog. Een ander bijzonder verhaal is dat van Jona. Tot grote ergernis van Jona spaarde God Nineve. God had namelijk verdriet om Nineve, met al haar mensen, en dan nog al die dieren...¹⁵²

Hoe een boer met zijn vee omgaat, weerspiegelt zijn relatie met God. De schrijver van Spreuken vat het mooi samen: *“Een rechtvaardige zorgt goed voor zijn vee, een goddeloze is alleen maar wreed”*¹⁵³.

¹⁴⁹ *Jes. 30:23-24*

¹⁵⁰ *Gen. 8:1*

¹⁵¹ *Num. 22:21-34*

¹⁵² *Jona 4:11*

¹⁵³ *Spr. 12:10*

Gespreks vragen

1. Zou je een boer die christen is, moeten kunnen herkennen aan de biodiversiteit op zijn of haar land?
2. Welke verantwoordelijkheid hebben burgers die christen zijn ten aanzien van biodiversiteit op boerenland? Wat kun je praktisch doen?
3. De sabbatswetten schrijven voor dat het land een zevende van de tijd braak moet liggen om rust en hersteltijd te geven aan de bodem, het vee, de mensen, en de biodiversiteit. Hoe zou je dat kunnen vertalen naar deze tijd? Als je het zou vertalen naar een zevende van de ruimte, hoe zou ons landschap er dan uitzien?
4. In onze huidige tijd worden dieren ofwel als dingen gezien die je naar believen kunt gebruiken, ofwel als personen met rechten en gevoelens. Wat is een Bijbelse visie op de relatie tussen mensen en dieren?
5. Lees Zacharia 11:4-17. Welke overeenkomsten lees je met industriële vormen van veehouderij en slachterij? Wat kun je uit dit gedeelte opmaken over hoe God veehouderij bedoelt?
6. Zouden we weer vegetariër moeten worden? Waarom wel of niet?
7. Wat kunnen we in deze tijd van boeren verwachten als het gaat om dierenwelzijn? Wat betekent dat voor het koopgedrag van burgers?

Hoofdstuk 6

Een goed leven voor de boer en zijn omgeving

Grondbezit

Jezus en zijn discipelen plukten aren toen zij door iemands akker heen liepen. Ze maakten daarbij gebruik van een oud recht, waarbij je in het voorbijgaan wel mocht meegenieten van wat er groeide op andermans land, maar er niet mocht komen inslaan¹⁵⁴.

De wetten van Mozes gingen ervan uit dat grond familiebezit was. Echt bezit was het niet, het was meer een soort bruikleen, want het land is van God¹⁵⁵. Het kon ook niet echt worden verkocht, alleen verpand. Als het werd verpand, werd de waarde bepaald door het aantal jaren dat restte tot het volgende jubeljaar. In het jubeljaar ging de grond weer terug naar de oorspronkelijke familie¹⁵⁶. Tussendoor kon de grond worden gelost door een lossers. Boaz en Jeremia zijn voorbeelden van lossers¹⁵⁷. God hechtte aan een goede bescherming van dit recht, met name als het ging om het grondbezit van wezen¹⁵⁸. Ook uit het verhaal van de wijngaard van Nabot blijkt dat God machtsmisbruik door het inpikken van familiegrond verafschuwde¹⁵⁹. Het lijkt erop dat er op schaalvergroting ten koste van anderen geen zegen rust¹⁶⁰.

Rijkdom en armoede

Ook op andere manieren werden armen beschermd. Op diverse plekken in de Bijbel staan opdrachten om op te komen voor weduwen en wezen en voor armen in het algemeen¹⁶¹. Boeren hadden daarin een belangrijke rol. Een bijzonder voorschrift heeft

betrekking op het recht van armen om restanten van de oogst te komen rapen¹⁶². Ruth, een voormoeder van de Here Jezus, maakte van dat recht gebruik¹⁶³. Tegenwoordig zijn er weer initiatieven om met vrijwilligers restanten van de oogst te verzamelen ten bate van de voedselbank of om voedselverspilling tegen te gaan.

In Israël kon het gebeuren dat iemand zo in armoede verviel, dat hij zichzelf en zijn gezin als slaaf moest verpanden. Net als grond kon je een volksgenoot niet in bezit hebben, en kregen dergelijke ‘slaven’ met het jubeljaar hun vrijheid weer terug¹⁶⁴. In Jeremia wordt beschreven hoe ook die regel in de Judese samenleving met voeten werd getreden. God was daarover verontwaardigd¹⁶⁵. Ook de profeten gaan flink tekeer tegen machtsmisbruik, onderdrukking van armen en oneerlijke handel¹⁶⁶. In Nederland is slavernij verboden. Toch zijn er in sommige landbouwsectoren praktijken van mensenhandel. En in de schappen van de supermarkt liggen producten uit andere landen waar slavernij in de landbouw gebruikelijk is.

Arbeid en loon

God heeft ook een hekel aan andere vormen van machtsmisbruik in de landbouw. Een dagloner, “*die het al moeilijk genoeg heeft*”, mocht niet worden uitgebuit. Het dagloon moest nog dezelfde dag worden uitbetaald¹⁶⁷. Jezus zei het ook: “*Een arbeider is zijn loon waard*”¹⁶⁸. Een boer die het zware werk doet, heeft juist als eerste recht op de oogst¹⁶⁹.

- 154 Marc. 2:23,
Deut. 23:25-26
- 155 Lev. 25:23
- 156 Lev. 25:23-28
- 157 Ruth 3:9, Jer. 32:6-15
- 158 Spr. 23:10-11
- 159 I Kon. 21
- 160 Jes. 5:8-10
- 161 Bijv. Lev. 25:36-38,
Jak. 1:27
- 162 Deut. 24:19-22,
Lev. 19:9-10
- 163 Ruth, Matt. 1:5
- 164 Lev. 25:39-43
- 165 Jer. 34:8-17
- 166 Bijv. Amos 8:4-6, Jes. 58
- 167 Deut. 24:14-15
- 168 Lucas 10:7,
zie ook I Tim. 5:18
- 169 II Tim. 2:6,
zie ook I Kor. 9:10

Jakobus klaagde de rijken aan omdat zij de arbeiders die hun velden maaiden niet hadden uitbetaald en wees hen erop dat God de klacht van de maaiers had gehoord¹⁷⁰.

Voedsel

Tegenwoordig lijkt het wel of voedsel niets waard is, zoveel gooien we weg. Jakobus heeft het echter over de “*kostbare opbrengst van het land*”¹⁷¹. Het Griekse woord voor kostbaar wordt elders in het Nieuwe Testament onder meer gebruikt voor edelstenen, dure kleding en zelfs voor het bloed van de Here Jezus. De boer heeft dus eigenlijk goud in handen. We kunnen ervan uitgaan dat onze Schepper precies weet welk voedsel goed voor ons is. Toen de mensen pas geschapen waren, gaf God hun alle zaaddragende planten en vruchtbomen om van te eten¹⁷².

Na de zondeval gaf God ook het ‘groene kruid’ aan de mensen¹⁷³. God wist dat de mensen door ziekten zouden worden geplaagd, en veel groenten en kruiden hebben een geneeskrachtige werking. Na de zondvloed wordt aan Noach toestemming gegeven om ook dieren te eten. Maar vlees waar nog bloed in zat, mocht niet worden gegeten¹⁷⁴. Dit laatste is dus geen specifiek voorschrift voor Israël, maar voor alle mensen. De apostelen in Jeruzalem geven dit ook als een van de weinige voorschriften mee aan de christenen uit de heidenen¹⁷⁵. Misschien is bloed eten geen goed idee voor de gezondheid omdat er allerlei ziektekiemen in kunnen zitten. Maar wellicht had het meer te maken met de geestelijke/ religieuze gezondheid. Bloed is de levenskracht van een levend wezen. Het was niet bedoeld om te eten, maar voor verzoening via de offerdienst¹⁷⁶. Voor christenen heeft dat na het offer van de Here Jezus een extra betekenislaag. Ondanks het voorschrift van de

apostelen is koosjer slachten en eten geen algemeen gebruik geworden onder christenen.

Ook de Joodse spijswetten hebben de meeste christenen niet overgenomen. Toch zien we inmiddels met onze huidige kennis van voeding en gezondheid dat veel van die regels zo gek nog niet zijn. De Israëlieten mochten bijvoorbeeld behalve het bloed, ook het vet van geslachte dieren niet eten¹⁷⁷. Ze mochten alleen reine dieren eten en bijvoorbeeld geen aaseters en schaaldieren¹⁷⁸. Inmiddels weten we dat te veel dierlijk vet je cholesterol verhoogt en dat varkensvlees niet echt gezond is. Vroeger kon voedsel minder lang worden bewaard dan nu, en dat geldt in het bijzonder voor schaaldieren (waar je een nare voedselvergiftiging van kunt oplopen) en voor varkensvlees (met vroeger veel parasieten). Weliswaar mogen we sinds Jezus en Petrus alle dieren eten¹⁷⁹, maar dan nog kunnen we ervan uitgaan dat de spijswetten goede redenen hadden. Ik geloof dat het bij de spijswetten ging om een combinatie van heiliging als volk van God en zorg van God om de gezondheid van zijn volk. Daniël en zijn vrienden namen het zekere voor het onzekere toen ze waren aangewezen op Babylonisch paleisvoedsel: ze kozen ervoor om alle vlees te vermijden en alleen groenten te eten en ze voeren er wel bij¹⁸⁰. Minder vlees en dierlijk vet, meer zaden en noten en meer groenten en fruit is over het algemeen een goed voedingsadvies in deze tijd.

Feest

Met de feesten trok het volk op naar Jeruzalem¹⁸¹. De grote Bijbelse feesten gaan mee in het ritme van zaaien en oogsten¹⁸². Ze koppelen gemeenschap, landbouw en het dienen van de God van Israël. Ze gaan over herdenken, eren en vieren. En ze zijn

170 Jak. 5:1-6

171 Jak. 5:7

172 Gen. 1:29

173 Gen. 3:18, Gen. 9:3

174 Gen. 9:3-4

175 Hand. 15:23-29

176 Lev. 17:10-14

177 O.a. Lev. 3:17

178 O.a. Lev. 11

179 Marc. 7:19, Hand. 10 9-17

180 Dan. 1:3-17

181 Zie de Psalmen 120

t/m 134, Luc. 2:41-52

182 Deut. 16:1-17

profetisch omdat ze vooruitwijzen naar de Here Jezus. Met Pasen werd de bevrijding uit Egypte gevierd en werd de eerste schoof van de gersteoogst naar God opgeheven¹⁸³. Met Pasen werd Jezus opgeheven aan het kruis om ons te bevrijden uit de slavernij van de zonde¹⁸⁴. Met Pinksteren werd een graanoffer aangeboden van de eerste tarweoogst¹⁸⁵. Pinksteren was ook het begin van de 'grote oogst' met de uitstorting van de Heilige Geest en het ontstaan van de kerk in Jeruzalem¹⁸⁶. Het Loofhuttenfeest verwijst naar de tocht door de woestijn en was gekoppeld aan het binnenhalen van de laatste oogst¹⁸⁷. De Israëlieten moesten een week lang in zelfgebouwde loofhutten wonen en deze versieren met mooie vruchten. Men zegt dat het Loofhuttenfeest nog in vervulling moet gaan bij de terugkomst van de Here Jezus¹⁸⁸. Doordat het grootste deel van onze cultuur is losgezongen van de landbouwpraktijk, en de christelijke traditie van de Joodse, missen wij waarschijnlijk veel van de betekenis van de feesten. Daarmee missen we ook een belangrijke waardedimensie van landbouw en voedsel¹⁸⁹. Zelfs bid- en dankdag worden niet meer overal gevierd. In sommige kerken is men echter weer oogstfeesten gaan vieren, bijvoorbeeld met een gezamenlijke maaltijd om God te danken voor zijn zegen en Hem te eren om zijn schepping. Dit zijn gelegenheden om boeren en 'buitenlui' te betrekken.

¹⁸³ Lev. 23:5-14

¹⁸⁴ Gal. 5:1

¹⁸⁵ Lev. 23:15-21

¹⁸⁶ Hand. 2. Zie ook Luc. 10:2

¹⁸⁷ Lev. 23:33-43

¹⁸⁸ Zie bijv. Matt. 13:24-30,36-43

¹⁸⁹ Zie bijv. Joh. 6:25-59 en Joh. 12:23-24

Gespreksvragen

1. Kun je nu nog steeds stellen dat land eigenlijk van God is? Wat zou dat betekenen?
2. Het kan voor een boer heel pijnlijk zijn om grond op te geven, vooral als die al generaties lang in de familie is. Hoe zou het principe van de lossen in onze tijd vormgegeven kunnen worden?
3. Koop je wel eens fairtrade producten, of 'slaafvrije chocolade'?
4. Moeten wij ons de aanklacht van Jakobus aantrekken, vanwege de lage prijzen die boeren vaak ontvangen voor hun product?
5. Er zijn mensen die zweren bij een 'Genesisdieet' of een 'Daniëldieet'. Welke van de Bijbelse uitspraken over voedsel wil jij in de praktijk brengen en waarom?
6. Als het gebod aan Noach ook voor ons geldt, welke gevolgen zou dat hebben voor onze manier van slachten en vlees eten?
7. Hoe vier jij je relatie met de Schepper?

Hoofdstuk 7

Waarde(n) van de landbouw (epiloog)

In de gedragswetenschappen zijn er theorieën die ervan uitgaan dat waarden belangrijke factoren zijn voor het verklaren van gedrag. Petrus en Jakobus dachten er ook al zo over: christenen zou je moeten kunnen herkennen aan hun gedrag, want als het gedrag niet overeenstemt met het geloof, dan zit dat geloof niet diep¹⁹⁰. In dit boekje heb ik geprobeerd om met behulp van de Bijbel zo dicht mogelijk bij het hart van God voor de landbouw te komen. Als we kinderen van God geworden zijn, we steeds meer op Jezus gaan lijken, de vrucht van de Geest in ons groeit, komen onze waarden en verlangens steeds meer in overeenstemming met die van God. Als het goed is, en als ik het goed begrepen heb in de voorgaande hoofdstukken, zouden de volgende waarden gemeengoed moeten zijn onder christenen – boeren en burgers:

- Ontzag: voor God als Schepper, en daarom gaan we met respect om met de schepping.
- Dankbaarheid: we zijn dankbaar voor de schoonheid van Gods schepping, zijn zorg, de oogst, ons dagelijks brood. Voedsel is kostbaar, en daar zijn we ons van bewust.
- Afhankelijkheid: we zijn afhankelijk van God, dat maakt ons bescheiden.
- Verantwoordelijkheid (rentmeesterschap): we hebben een verantwoordelijkheid gekregen van God ten aanzien van de schepping en elkaar, waarover we aan God verantwoording moeten afleggen.
- Recht: bodem, dieren en mensen krijgen wat hen toekomt.
- Matigheid: we zijn tevreden met genoeg.
- Rust: we hoeven onszelf, elkaar, het vee en de bodem niet op te jagen en uit te putten, maar mogen vertrouwen op God.

Gespreksvragen

1. Welke waarden zijn voor jou belangrijk als het gaat om landbouw? Hoe herken je daarin het hart van God?
2. Met welke waarden zou je de zeven hiernaast aanvullen?
3. Wat ga je de komende tijd in de praktijk brengen?
4. Wat zou je willen bespreken met je gemeenteleden?
5. Hoe zouden jij en jouw kerk boeren kunnen ondersteunen, die goed willen boeren?

¹⁹⁰ Jak. 2:14, 1 Pet. 2:12

Aanbevolen literatuur

Berry, Wendell (2002). *The Art of the Commonplace: The Agrarian Essays of Wendell Berry*. Counterpoint, Washington, DC

Blonk, Ronald e.a. (2020). *Eropuit! Kinderwerkmethode*.

van den Brink, Gijsbert en Kees van der Kooi (2011). *Christelijke Dogmatiek*. Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer.

Davis, Ellen F. (2008). *Scripture, Culture, and Agriculture: An Agrarian Reading Of The Bible*. Cambridge University Press

Hobrink, Ben (2005). *Moderne Wetenschap In De Bijbel. De Bijbel is de wetenschap 3500 jaar vooruit*. Uitgeverij Gideon.

Jongeneel, Roel (2019). *Agricultuur in balans. Verzamelde reflecties over de economie en ethiek van een duurzame landbouw en adequate voedselvoorziening*.

Oosterhoff, Wiggele (2012). *Van Groen naar Wijs, over landbouwwijsheden en waarden in de Bijbel*.

Schippers, Wim (2016). *Boeren met ontzag. Over groei, grenzen en perspectieven*.

Goed Boeren

de Bijbel over landbouw

Judith Westerink